

MAGYAR IPARFEJLŐDÉS 1790—1848

Holjet me

MÉREI GYULA

Mérei Gyula művében a magyar iparfejlődés 1790—1848 közötti szakaszáról teljes és kimerítő képet igyekezett adni. Láthatóan arra törekedett, hogy minden egyes problémakört, amely a korszak iparfejlődésével kapcsolatos, behatóan ismertessen.

Ez a törekvése megnyilvánul művének felépítésében. Külön fejezetekben fejti ki és kíséri 1790-től az időrendben négy részre felosztott (1790—1825, 1825—1840, 1840—1848, 1848—1849) korszakon végig — az iparfejlődéssel fennálló kapcsolatok szemelött tartásával — az osztrák abszolutizmus Magyarország elleni gyarmati gazdaságpolitikáját, a középnemesség és a burzsoázia blokkjának a gyarmati elnyomás elleni küzdelmét, a feudálizmus részleges felszámolásáért folyó harcot. Szervesen kapcsolja össze az iparfejlődés kérdéseit 1848—1849 függetlenségi harcával és polgári forradalmával.

A négy rész mindegyikében külön fejezetben foglalkozik a munkásság helyzetével, a munkaviszonyokkal, munkafeltételekkel, a gyermekmunkával, a dologházak szerepével. Ismerteti a jobbágmunka felhasználását a tőkés ipari termelés területén.

A tőkés ipar fejlődésének lehetőségeit a belső piac és a kereskedelmi tőkefelhalmozás ismertetésével igyekszik megvilágítani.

Az 1790—1848-ig terjedő három rész mindegyikében öt-öt (összesen tizenöt) fejezetben foglalkozik a hazai kereskedő-tőkések, a hazai céhes kézművesek, az osztrák tőkések, a külföldi iparúzők és a céhenkívüli iparosok magyarországi tőkés ipari vállalkozásaival, valamint a nagybirtokon létesült ipari vállalatokkal.

A tőkés ipari fejlődést közvetlenül tárgyaló fejezetek az ipari vállalkozások egyes adatainak igen részletes ismertetésén épülnek fel, amelyek sok esetben a vállalkozások történetére is kiterjednek. Az átmeneti és a gyáripart megelőző tőkésipari formák, az egyszerű tőkés kooperáció, s a manufaktura keletkezésével kapcsolatban Marx és Lenin megállapításai alapján az egyes adatokon mutatja be, hogy a gyáripart megelőző tőkésipari formák létrejöttében hazánkban is a kereskedőtőkésnek és a céhes keretek közül kiemelkedő kézművesnek volt szerepe. A Marx és Lenin által az átmeneti és a gyáripart megelőző tőkés

ipari formákra megállapított törvényeket az egyes adatokkal kapcsolatban sokféle vonatkozásukban alkalmazza a hazai viszonyokra.

A korabeli magyar tőkés iparra vonatkozó tudományos ismereteink a feltárt és közölt adatok révén nagymértékben bővültek. Mérei Gyula művének kímelkedő jelentőségét látjuk a magyar iparfejlődés e fontos szakaszára vonatkozó nagyszámú, eddig javarészen ismeretlen adat rendkívül bőséges és ki-merítő részletességű feltárásában.

Külön emeljük ki, mint példátmutató kezdeményezést, hogy még feltáratlan történelmi adatokra hívja fel a történészek figyelmét, az adatok tárgy-körének megjelölésével.

Az iparfejlődés 1790—1848 közötti korszakát a szerző négy szakaszban tárgyalja. *Az első szakaszban*, amely 1790-től 1825-ig terjed, a francia háborúk, a kontinentális zárlat és a mind nagyobb méreteket öltő infláció adott lökést a tőkés ipari fejlődésnek. Az osztrák kormány a magyar kamarai birtokok néhány vasgyárában fegyvergyártásra rendezkedett be. A textiliparban számos kisebb-nagyobb manufaktúra keletkezett, illetőleg fejlődött tovább az 1790-es évet megelőző kezdeteiből. A felhozott adatok közül kiemeljük a hadikonjunk-túra alapján létesült Mauthner—Kadisch—Kanitz-féle majki (Komárom m.) és az ugyanezen társaság által Pesten és Rákospalotán berendezett két manu-faktúrára vonatkozó adatokat, amelyek a manufaktúrán belüli termelési folya-matról, a manufaktúrák szervezetről, a bedolgozó céhes mesterekkel való kapcsolatokról, a jobbágmunka felhasználásáról és a munkásság helyzetéről adnak kitűnő képet. Az adatok bemutatják még az edénygyártás, a papíripar a szeszgyártás, az üvegyártás, a timáripar, a kamarai és nagybirtokos vas-gyártás és még több iparág helyzetét. Az 1811, 1816. évi devalvációval a kon-junktúra megszűnt, a tőkésipari vállalatok keletkezésének mozgalma elcsende-sedett, sok vállalkozás a fellépő pangás alatt tönkrement. A pangás a külföldi túltermelési válság hatása alatt 1825-ben éri el mélypontját.

1825—1840 között a tőkés ipari vállalkozások fejlődését a lassú megerősödés jellemzi, amivel együtt halad a kereskedelmi és ipari tőkések lassú megerősödése. Ekkor az iparfejlődés fő mozgatója a nagybirtok kapitalizálódási törekvése, melynek nyomán főleg a nagybirtokon cukorgyárak keletkeznek és Pesten, de vidéken is több gépműhely létesül. Az 1838. évi árvíz után Pesten jelentősebb téglagyárak alakulnak, közöttük a Miesbach-féle, a későbbi Drasche-gyár alapja. A gácsi posztógyárat gépesítik, az Első Dunagőzhajózási Társaság Óbudán hajógyárat létesít és megkezdik a Pesti Hengermalom építését.

1840 után részben a külföldi tőkés fellendülés, részben a védegyeleti moz-galom hatása alatt egész sor textilvállalat keletkezik. A már meglévő vállalatok megerősödnek, kibővülnek, így pl. a Valero-gyár munkáslétszáma 350-re, több mint kétszeresére növekszik. Néhány más iparág, főleg a szeszipar és vegyé-szeti ipar szintén jelentősen kibővül. Ekkor keletkeznek Vidacs István, Röck

István, Schlick Ignác, Ganz Ábrahám, Illing Ferenc, a Pesti Hengermalom, stb. öntödei és gépműhelyei. A gépek alkalmazása szélesedik. A kereskedelmi és ipari tőkések megerősödése mindjobban fokozódik.

A magyar iparfejlődés 1790—1848 közötti szakaszának jelentőségét a korszakot lezáró függetlenségi harc és polgári forradalom húzza alá. A tőkés ipari fejlődés foka és szélessége befolyással volt a forradalom jellegének kialakulására, arra, »hogy az 1848—1849-es forradalom ne nemesi felkelés, hanem polgári forradalom legyen«. (Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság.) A szerző által felsorakoztatott adatok meggyőzően bizonyítják, hogy az 1840-es években a tőkés ipari fejlődés fellendült, az 1840 előtt létrejött tőkés ipari vállalkozások megerősödtek és új vállalatok egész sora jött létre. Ugyanakkor a gépi nagyipar sora is sűrűsödött, azaz a magyar iparfejlődés az osztrák gyarmati elnyomás és a feudális rend korlátai között megteremtette az ipari tőkének azt a minimumát, amely lehetővé tette, hogy 1848—1849 polgári forradalom legyen. Révai József e megállapításának az adatok egész sorával való megvilágítása Mérei Gyula munkájának egyik nagy érdeme.

1848—1849 függetlenségi harcának megvívása szempontjából az ipari fejlődés megelőző eredményeinek ugyancsak nagy jelentőségük volt. »Az 1840-es években rohamosan fejlődő ipari tőke, a gyors ütemben növekedő régi és nagyszámban létesülő új ipari vállalkozások szolgáltatták jelentős részben 1848—1849. évi függetlenségi harcunk hadi és hadfelszerelési iparának alapját és tették lehetővé . . . honvédhadseregünk fegyverrel, lőszerrel, felszereléssel való ellátását, szabadságharcunk csaknem egy évig való folytatását.« (385. l.) A szerző megállapítását 1848—1849 hadi és hadfelszerelési iparának részletes ismertetésével támasztja alá. Ebből többek között kitűnik, hogy a fegyvergyártás megszervezését a pesti öntödek és gépműhelyek — a Pesti Hengermalom, a Középponti Vasúttársaság, a Lánchíd, Ganz Ábrahám műhelyei — vidéken a kamarai vasgyárak, felvidéki polgári vállalkozók, a Rimamurányi Vasműegylet ózdi gyára és néhány nagybirtokon létesült vasgyár berendezéseinek felhasználása és az üzemek munkásainak áldozatkészsége tették lehetővé. A fegyvergyártás nem ment símán, Kossuth állandó harcban állt a szabotáló ellenséggel. A szabotázs ellen részben az üzemek államosításával védekezett. A honvédhadsereg felszerelésében néhány posztógyár is részt vett. 1849-ben a fegyvergyártás Erdélyben összpontosult. A pesti fegyvergyárat Nagyváradra telepítették át, s Máramarosszigeten, Kolozsvárott, Debrecenben és még több helyen létesültek fegyvergyártó üzemek. A Székelyföldön Gábor Áron öntötte az ágyúkat. A löpörgyártás központja Csikmadarason volt. A honvédhadsereg ruházattal való ellátását a kézműves műhelyek útján szervezték meg.

A könyvnek 1848—1849 hadi és hadfelszerelési iparáról szóló fejezetei Mérei Gyula munkájának kiemelkedő részei. Eddig ismeretlen adatokkal világítja meg függetlenségi harcunk hadiiparát, rámutat az iparfejlődés előző szakasza és a függetlenségi harc megvívása közötti kapcsolatra, lendületes elő-

adásban hozza közelebb az olvasóhoz Kossuth Lajos, Lahner György, Lukács Sándor, Gábor Áron alakját és a mult eseményein keresztül érzékelteti dolgozó népünk mai harcának feladatait.

Mérei Gyula azzal, hogy az 1790—1848 közötti magyar iparfejlődés adatait és a kapcsolatos történeti anyagot könyvében egybegyűjtötte, nagyon értékes, hézagpótló munkát végzett.

Rátérve a könyv hiányosságaira és hibáira, észrevételeinket főleg a könyvnek azokra a fejezeteire összpontosítjuk, amelyek szorosan az iparfejlődést tárgyalják.

Közös hiányosságuk e fejezeteknek, hogy a szerző Marxnak és Leninnek az átmeneti és a gyáripart megelőző tőkés iparfejlődésre vonatkozó megállapításait nem ismerteti összefüggő egészként, e fejezetek tartalmát nem fogja össze elvi keretbe. Ennek következményeként merül fel az a hiba, hogy a marx-lenini megállapításokat nem belső, a fejlődésnek megfelelő összefüggésük, hanem szétszórt adatok véletlen sorrendjében alkalmazza.

A marx-lenini megállapítások alkalmazásának fentemlített hiányosságából következett az iparfejlődés történetének sok fejezetre, egyes, össze nem függő adatokra való szétaprózása. — Marx szerint: »Az átmenet a hűbéri termelési módból kétféleképpen történik. A termelő kereskedővé és tőkéssé lesz... Vagy a kereskedő közvetlenül keríti hatalmába a termelést.« (Marx: Tőke III. 377. l.) A szerző nem elégedett meg az átmenetnek Marx által kijelölt kétféle útjával és az ennek megfelelő két fejezettel, hanem külön fejezeteket szentel az osztrák kereskedők, a külföldi iparosok magyarországi vállalkozásainak, a céhenkízüli, valamint a nagybirtokon folyó ipari vállalkozásoknak. Ezáltal a marx-i kétféle utat — nem egységes szempontok alapján — ötféle útra aprózta fel. Természetesen tudjuk, hogy ezzel a beosztással a magyar iparfejlődés gyarmati vonásait — a céh-korlátoktól többé-kevésbé mentes vállalkozások szabadabb fejlődési lehetőségét — és a nagybirtok szerepét kívánta kiemelni. A kapitalizmus kibontakozása előtt azonban a magyar iparfejlődés gyarmati jellege szempontjából a Magyarországra irányuló tőke kivételnek sem elvben, sem ténylegesen nem volt kiemelkedő jelentősége; az egyes iparágak céhenkízüliségének véletlen volta, valamint az, hogy a nagybirtok vállalkozásai jórésztben kereskedő tőkés bérletében voltak, nem indokolta a politikai gazdaságtan klaszszikus vonalától való eltérést. A szerző a felállított fejezeteket nem is tudta megfelelően felhasználni. Az adatok gyakran szerepelnek más fejezetben, mint ahol a helyük lenne: a céhenkízüli vállalkozók között találunk külföldi, a külföldiek között magyar, a céhenkízüliek között nagybirtokos vállalkozásokat stb.¹ A felépítés sok fejezetre való tagolása fokozta az adatok szétaprózottságát.

A marxizmus-leninizmusnak a politikai gazdaságtan körébe eső megállapításai alkalmazásuk vagy ismertetésük folyamán pontos, világos, igen gondos szövegezést igényelnek. A könyvben általában eléggé gyakori a nem szabatos, pon-

gyola fogalmazás, ami különösen a politikai gazdaságtan körébe vágó szövegeknél, de másutt is a tartalom zavarosságára, érthetlenné válására vezet. Példaként a könyv első része első fejezetének első és második bekezdését idézzük.

»A kereskedelmi tőke felhalmozásának klasszikus formáját Marx írta le a Tőkében. Megállapította, hogy az eredeti tőkefelhalmozás egyik mozzanata a kereskedelmi tőke felhalmozása. Magyarországon a klasszikus fejlődéstől eltérő módon folyt le a kereskedelmi tőke felhalmozása. Nem annyira a csak kis mértékű belső áruforgalom fejlődésének következményeként, mint elsősorban és túlnyomórészt a külkereskedelem révén. A következőkben a kereskedelmi tőke felhalmozásának ezt az oldalát mutatom be.

A kereskedelmi tőke ezt a szerepét Magyarországon a XVIII. század első felében kezdte játszani.«

Az idézet tartalma zavaros és érthetetlen.

A hiányos szövegezésből eredő tartalmi hibára a következő példát említjük fel: »... a céhmester kilép a céh keretei közül, széttöri az üzeme fejlődését gátló céhes bilincseket és előbb még csak egyszerű tőkés kooperáción alapuló üzemet létesít, később szerves vagy heterogén manufaktúrát.« (92. o.) Ezzel szemben »az egyszerű kooperáció még manapság is uralkodik azokban a termelési ágakban, ahol a tőke nagyban termel, anélkül, hogy a munkamegosztás vagy a gépek jelentős szerepet játszanának.« (Marx: Tőke I. 362. o.) A fejlődésnek a szerző által ismertetett útja tehát csak egyes esetekre vonatkozik és meg kellett volna említenie, hogy más esetekben az egyszerű tőkés kooperáció végleges formája a kézművesiparból kialakuló tőkés iparnak.

A marxizmus-leninizmus alkalmazásának hiányosságaiból és hibáiból következett az adatok szétszórása és ebből, hogy az átmeneti és a gyáripart megelőző tőkés ipari vállalkozások szerkezeti felépítéséről — az ennek megfelelő szempontok szerint rendezett adatok hiányában — a hazai viszonyokat jellemző általános képet nem kapunk. Az egyes, szétszórt adatok alapján viszont a szerző az adatok elégtelensége következtében nem kellőképp alátámasztott megállapításokhoz jut. Pl. egy bútorasztalos üzemének fejlődéséről szóló adatok alapján (88—90. o.) az üzem szerkezetét 1803-ra vonatkozóan egyszerű tőkés kooperációnak, 1805-re vonatkozóan heterogén manufaktúrának jelöli meg, holott az adatok, amelyekre a szerző hivatkozik, nem elégségesek a következtetés levonására.

Hiányoljuk a munkában, hogy a korszak egyes periódusaiban lejátszódott iparfejlődésről — sem a formák, sem az iparágak, sem a fejlődés mérete szempontjából — nem nyújt a fejlődést tényszerűen kimutató összehasonlító képet. Az adatok felsorakoztatása csak statikusan jellemzi a korszak tőkés iparát, a fejlődés mozgásában láthatatlan marad. Nem is használja fel a fejlődés bemutatására rendelkezésre álló lehetőségeket. Így pl. a Magyarországon 1841-ben alkalmazásban volt gőzgépekről szóló Czoernig-féle összeállítást

(264. o.) nem állítja szembe az 1852-re vonatkozó közismert gőzgépstatistikával, pedig összehasonlításuk alapján igen jól be lehet mutatni a gépi nagyipar 1840—1849 közötti fejlődését.

De a tőkés ipari fejlődésnek nemcsak a mozgása hiányzik a munkából, hanem a statikus kép is hiányos, mert azt, hogy az egyes átmeneti formák és az egyes iparágak egymás közötti arányában melyiknek milyen a súlya, a szerző nem állapítja meg, az adatok alapján pedig alig lehet lemérni. Az adatok sokasága ellenére ugyanis feltehető, hogy nem merítik ki a korabeli tőkés ipar egészét, sőt lényeges területeit sem. Erre a feltevésre vezet pl. az, hogy nincsen adat a malomiparról, amelyben pedig az egyszerű tőkés kooperáció korai kialakulása éppen annyira kézenfekvőnek látszik, mint pl. a sokkal kevésbbé elterjedt, lényegesen kisebb jelentőségű timáriparban, amely viszont sok adattal szerepel a könyvben.

Hibája a könyvnek, hogy az egyes adatok tárgyalásának terjedelme nem áll arányban fontosságukkal. Pl. a sasvári manufaktúrának, amely 20 000 emberrel dolgozott 2½ oldalt, Dillinger kalaposnak, aki 11 emberrel dolgozott, 2 oldalt szentel a szerző.

Komoly hibája a könyvnek az egyes adatok feleslegesen részletes ismertetése, ami nehézzé, fárasztóvá, az egyszerű olvasó számára élvezhetetlenné és érthetlenné teszi. Nemcsak a saját véleményemet, hanem számos olvasó véleményét foglalhatom össze a közmondásban: a sok fától nem látni az erdőt. A feleslegesen részletezett adatoktól nem látni a szerző mondanivalóját.

Súlyosbítja a könyvnek ezt a hibáját, hogy sem az egyes részeket, sem a munka végét nem zárja le összefoglalás, ami hozzásegítené az olvasót ahhoz, hogy a munka lényeges eredményeit megismerhesse. Amikor az olvasó a könyv végéhez ér, ez a kérdés merül fel benne: Melyek tulajdonképpen a magyar iparfejlődés 1790—1848 közötti szakaszának lényeges vonásai? Választ erre a szerző nem ad.

Az ismertetés befejezéseként a könyv bőséges adatanyagára támaszkodva, megkísérlem az 1790—1848 közötti magyar iparfejlődés lényeges vonásait felvázolni.

1790—1848 között Magyarország iparában a kézművesség, illetőleg a kisárutermelés uralodik. Mellette azonban megjelennek a tőkés ipar átmeneti, valamint a gyáripart megelőző formái is. Az utóbbiak: az egyszerű tőkés kooperáció és a manufaktúra az összekötő láncszemek a kisárutermelés és a gépi nagyipar között. Ezek a tőkés ipari formák adják meg az 1848—1849-et megelőző fél évszázad magyar ipari fejlődésének jellegét és vezetnek el a korszak végén megjelenő gépi nagyipar kezdeteihez.

Az 1790—1825 közötti első fellendülési szakasz ipari fejlődésének előterében a textilipar és a vasgyártás állt. Az 1810-es évek közepéig tartó konjunk-

túra alatt a textiliparban számos kisebb-nagyobb manufaktúra keletkezett, illetőleg fejlődött tovább az 1790-es évet megelőző kezdeteiből. A sasvári manufaktúra 20 000, a magyaróvári manufaktúra 3000, a Valero-selyemgyár 150, a Mauthner—Kadisch—Kanitz-féle manufaktúrák 300 főnyi munkaslétszámát tekintetbe véve megállapíthatjuk, hogy a tőkés ipar fejlődésében Magyarországon is, mint általában a nyugati tőkés országokban, a textilipar haladt az élen. A magyarországi nagyobb textilmanufaktúrák az 1810-es évek közepéig tartó konjunktúra lezajlása után azonban az osztrák gyarmati elnyomás következtében fejlődésükben megálltak, összezsugorodtak, részben megszűntek. — A vasgyártás is főleg a hadikonjunktúra alapján a kamara és a nagybirtok kohóinak fejlődésében jelentkezett. Ez a fejlődés azonban sokkal szilárdabb volt, mint a textilipar fejlődése, a pangás évei alatt nem hanyatlott le. A textilipar és a vasgyártás tőkés fejlődése mögött az edénygyártás, a papíripar, a likőr- és szeszgyártás, az üveggyártás és a timáripar — főleg egyszerű tőkés kooperációs formákban — messze elmaradt.

A másfél évtizedig tartó pangás alatt 1825—1840 között a tőkés ipari fejlődést a textilipar teljes háttérbe szorulása és a cukoripar kiemelkedése jellemzi. 1830—1840 között kb. húsz, a korszak viszonyai között jelentősebb cukorgyár keletkezett főleg a nagybirtokon. De akadt közöttük polgári vállalkozás is. Az előző fellendülési szakasz jelentős textiliparának elpusztulásával a gyár-ipart megelőző tőkés ipari formák sokat veszítettek jelentőségükből. A manufaktúrák szerepe csökkent és az egyszerű tőkés kooperáció a döntő forma, amely — esetleg csekély gépi felszereléssel kibővülve — változatlanul maradt fenn a gépi nagyipar uralma idején is. — A harmadik, és legfontosabb jellemzője a gépi nagyipar kezdete. Az 1841. évi Czoernig-féle összeállítás szerint 9 gőzgép 100 lóerővel, Mérei Gyula kiegészítése szerint 11 gőzgép 125—130 lóerővel volt ekkor Magyarországon alkalmazásban. Közülük hat, kb. 75 lóerővel iparvállalatokban.

A második fellendülési periódusban (1840—1848) ismét a textilvállalatok alakulása került előtérbe elsősorban a védegyeleti mozgalom hatása alatt. A már meglévő vállalatok is kibővültek. A magyar tőkés ipari fejlődésnek ezt a szakaszát azonban nem a textilipar, hanem a vasöntő, gépjavító és gépgyártó üzemek, valamint a gépi nagyipar keletkezése jellemzi. Az 1848—1849-es évekről gőzgépstatisztika nem maradt fenn, viszont 1841-től 1848-ig feltehetően előrehaladt a gépi nagyipar fejlődése. Mivel pedig a fejlődés zöme nyilván nem a szabadságharc bukását követő két esztendőre, hanem a megelőző 8 évre esett, eléggé megközelítő tájékoztatást nyerhetünk egy 1852. évi gőzgépstatistikából. Ennek adatai szerint 1852-ben 74 gőzgép 1115 lóerővel működött a magyar gyárakban az 1841. évi 6 gőzgép, illetőleg 74 lóerővel szemben. (Mitteilungen aus dem Gebiete der Statistik. Wien, 1864.) Ugyanakkor az iparágak egész sorában kibővült a gépek alkalmazása.

Ezek voltak a fő vonásai a magyar tőkésipar fejlődésének 1790—1848 között.

Végezetül felhívom a szerző figyelmét arra, hogy hiányt pótolna, ha a »Magyar iparfejlődés 1790—1848«-ról az elhangzott bírálatok figyelembevételével rövid, népszerű változatot írna.

Sándor Vilmos

¹ Pl. a 110. oldalon a céhen kívüli iparvállalkozások között szerepelnek a Koburg, Koháry, Schönborn-Buchheim-féle nagybirtokon keletkezett vasművek. A szerző fejezet beosztása szerint azonban a nagybirtokon keletkezett ipari vállalkozások között kellene szerepelniök.